

LÁBJEGYZETEK

PLATÓNHOZ

A HIT

LÁBJEGYZETEK PLATÓNHOZ 23.

A HIT

Szerkesztette:
Daróczy Enikő
Laczkó Sándor

Szeged
Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány
Magyar Filozófiai Társaság
Státus Kiadó
2026

Sorozatszerkesztő: *Laczkó Sándor és Dékány András*

A kötet támogatói:

*Magyar Filozófiai Társaság
Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány
Magyar Tudományos Akadémia
SZTE BTK Filozófia Tanszék
Szegedért Alapítvány*

© Daróczy Enikő

© Laczkó Sándor

©A kötet szerzői

Kiadja a Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány (Szeged)

Magyar Filozófiai Társaság (Budapest – Szeged)

Státus Kiadó (Csíkszereda)

Felelős kiadó: Laczkó Sándor

Sorozatterv: Bíró Zoltán

Műszaki szerkesztő: Birtók József

Nyomdai kivitelezés: Státus Kiadó és Nyomda

ISBN 978-615-5727-11-5

ISSN 1785-7082

**„EBBEN ÉN SZÓRUL SZÓRA A VAKHIT PROCLAMATIÓJÁT
LÁTTAM”**

**KÖLCSEY VALLÁSFILOZÓFIAI TÖREDÉKEINEK
ÉRTELMEZÉSE A KORABELI MAGYAR BÖLCSELETBEN***

MESTER BÉLA

A címben foglalt idézet Szontagh Gusztáv 1849–1851 között írott emlékiratainak azokról az oldalairól származik, amelyeken a reformkor ismert filozófusa saját írói pályakezdésének éveiről számol be a Kölcsey 1827-ben, cím nélkül napvilágot látott, később *Töredékek a vallásról, illetve Vallásfilozófiai töredékek* címen ismert írása kapcsán kibontakozott hírlapi vitával összefüggésben.¹ A következőkben azt járom körül, hogy miképpen illeszkedik ez a vita a reformkor magyar filozófiai életébe és hogyan járul hozzá a reformkor későbbi évtizedeiben meghatározóvá váló filozófiai és esztétikai álláspontok kialakulásához, az *eposzi kor, drámai kor* vitától kezdve egészen a *hegeli pörig*. Először kitérek az *Élet és Literatura* című folyóirat szerkesztési sajátosságaira és annak összefüggéseire a korabeli európai sajtókultúrával és a német romantika mozgalmával, főként a Schlegel fivérek *Athenäum*ával mint Szemere Pál lapjának egyik mintájával. Ezt követően nagy vonalakban ismertetem magát a vitát, majd rátérek annak megszokott értelmezésére irodalomtörténet-írásunkban. A következő szakaszban az – egyébként csekély – források alapján vázlatosan rekonstruálom a vitapartnerek szellemi hátterét, nyílt vagy rejtett hivatkozásait. Külön kitérőt érdemel az egyházegyesítés korabeli hazai és európai diskurzusa, amelynek jelentős szerepe van a vita hátterében. Előadásom végén megfogalmazom azt a hipotézist, hogy a vitát időpontja, 1829 dacára érdemes lenne a magyar Kant-vita (1792–1822) kontextusában értelmezni; hiszen úgy tűnik, így értelmezték ezt maguk a vita résztvevői is. Végezetül körképet nyújtok arról, hogy miként folytatódtak tovább az ekkor fölvetődött témák a magyar szellemi életben, más körülmények között, immár Kölcsey és írása kontextusa nélkül.

---

* A jelen tanulmány alapjául szolgáló előadás és maga a tanulmány *A „sensus communis” hagyománya a magyar gondolkodásban: A filozófia és a nyilvánosság tere; nyilvános filozófia, nemzeti filozófia, nemzetkarakterológia* című kutatási program keretében készült (NKFIH/OTKA K 135638).

¹ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. Szerk. Mester Béla. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet – Gondolat Kiadó, 2017. 112.

AZ ÉLET ÉS LITERATÚRA SAJÁTOSSÁGAI²

A szándék egyszerre *nemzedéki* és *irányzatos*. Egyértelműen az új, *romantikus* nemzedék folyóirata, sőt, meghatározó folyóirata kíván lenni, szerkesztői gyakorlatában azonban ennél tágabb a szerzői gárda. Példa erre a már ekkor az idősebb nemzedékbe tartozó Kazinczy Ferenc és Guzmics Izidor bevonása. Ők nem pusztán néhány írással járultak hozzá a folyóirathoz, hanem tevékeny részeseivé váltak a folyóirat rendszeres vitáinak; következésképpen valódi, *irányzatok közötti* eszmecsere is kibontakozhatott a lap hasábjain. Az *Élet és Literatúra* koncepciójának középponti eleme éppen a szervezett önreflexió, eszmecsere: minden megjelent szöveget több, egymással is vitatkozó kommentár, a lap sajátos szóhasználatában *recenzió* követ, a következtetést levonni azonban az olvasó dolga. A folyóirat egyik legfontosabb mintája a Schlegel testvérek *Athenäuma*, de a magyar szerkesztők tudatosan *nem* antikizáló, hanem a *kortárs* irodalomra és életre utaló címet választanak. (A 3. kötettől, 1829-től használt kettős cím, a *Muzárium – Élet és Literatúra* már egyfajta kompromisszumnak tekinthető az antikizáló ízlés irányában.) Mindennek eredménye a huszadik század második fele posztmodern irodalmához hasonlatos szövegfolyam. Innen érthető meg a *Hit, remény, szeretet* cím tulajdonítása Kölcsey írásának. Ez a cím valójában Szemere Pál aforizmájának a címe, amelyet azonban a kortársak könnyen tulajdoníthattak az utána következő próza mottójának, hiszen névtelenül jelent meg, semmilyen módon nem jelezve, hogy önálló szöveg. Ha fellapozzuk a folyóiratot, a lapszám tagolása még inkább összekapcsolja a két szöveget. A folyóirat feltünteti ugyan az évfolyamokat (*köteteket*), de a kezdetektől folyamatos számozással jelzi a lapszámokon belüli szövegegységeket (*részeket*), amelyeken belül római számmal jelzett cím nélküli *közlemények* tagolják tovább a szöveget. Esetünkben az *Ötödik rész* kizárólag Szemere Pál és Kölcsey Ferenc szövegeit foglalja magában oly módon, hogy a *Hit, remény, szeretet* az *egész* ötödik rész címeként jelenik meg, utána az I. közlemény tartalma Szemere aforizmája, utána folyamatos számozással, cím nélkül következik Kölcsey szövege mint az *Ötödik rész* II–V. közleménye. Mindennek a végén, szinte elrejtve olvashatjuk a szerzőség jelzését: *Cselkövi II–V*. Vagyis a folyóiratból kisilabizálható ugyan, hogy a Cselkövi írói név alatt rejtőző szerző nem azonos az I. közlemény névtelenül maradó megfogalmazójával, ezt azonban a szövegkép egyáltalán nem hangsúlyozza; az pedig végképp nem derül ki, hogy a *Hit, remény, szeretet* melyik szövegrészek címe is valójában. Ez azonban nem a szerkesztői gondatlanság jele: éppen ellenkezőleg, része annak a felfogásnak, amely az irodalmat egymásra vonatkozó, egymásra utaló, de különböző szerzők által írott szövegek

² A folyóiratot bővebben jellemeztem régebbi írásomban, lásd Mester Béla: Szemere Pál *Élet és Literatúrája*. In Gurka Dezső szerk.: *A romantika terei. Az irodalom, a művészetek és a tudományok intézményei a romantika korában*. Gondolat Kiadó, 2009. 43–54.

áramlásának tekinti; amelyben a szerzők egymásra reflektálnak, együtt gondolkodnak.

Szontagh szerzői megjelenésével kapcsolatban meg kell említenünk, hogy tisztársának és közeli barátjának, Kiss Károlynak is jelent meg a lapban elbeszélése (*Síró-hegy*).³ A későbbi kulturális emlékezetben elsősorban hadtörténészként és a magyar katonai szaknyelv egyik megteremtőjeként számon tartott szerző – aki egyébként Szegeden született és nevelkedett a polgármester fiaként – ifjúkorában inkább romantikus novellák szerzőjeként volt ismert. Elismert tagja volt a fiatal romantikusok írói csoportjának, szerepel Orlay Petrich Soma ismert, *Kisfaludy Károly találkozása és kibékülése Kazinczyval* című festményén is, amely a Kisfaludy vezette romantikus fiatalok találkozását és megbékülését ábrázolja személyesen Kazinczyval és egyszerre mind az előző nemzedék általa megtestesített klasszicista irányzatával (ő a kép jobb szélén az egyenruhás alak). Kiss Károly biztatásának fontos szerepe volt ugyan abban, hogy a német anyanyelvű, de magyarul és szlovákul is jól beszélő Szontagh egyáltalán közírói pályára lépjen, és magyarul kezdjen publikálni; Szontagh azonban irodalomkritikai munkásságában távol állt barátja romantikus irodalmi ízlésétől.

A VITA LEFOLYÁSA

Kölcsey Ferenc később *Töredékek a vallásról* címen ismert írása 1827-ben jelent meg először az *Élet és Literaturá* című folyóiratban,⁴ a főntebb a lap leírásakor már tárgyalt szövegkörnyezetben. Az alapító Szemere Pál mellett ekkor ő volt a lap főmunkatársa és egyben az egyik legfontosabb szerzője. 1829-ben ugyanott, az immár *Élet és Literaturá* – *Muzáron* címűre módosult lapban vita bontakozott ki az írás kapcsán, Kölcsey közvetlen részvétele nélkül, az írói pályája elején tartó Szontagh Gusztáv katonatiszt és Guzmics Izidor pannonthalmi szerzetestanár között. (1828-ban szünetelt a lap, az 1829-es újrainduláskor Kölcsey már nem szerkesztője a folyóiratnak.) A későbbi utalásokból, illetve emlékirataiból kikövetkeztethető, hogy Szontagh pontosan tudja, ki rejlik a Cselkövi írói név mögött, Guzmics esetében ezt legalábbis kisebb bizonyossággal feltételezhetjük. Pozíciójuk eltérő: a Szontagnál pár évvel idősebb és pár évvel korábban publikálni kezdő Guzmics Szent Márton hegyén egyházi és rendi kötelékben él (a helyet ő nevezi el Pannonthalmának, ez éppen a vita során megjelent írásainak keltezésében jelenik meg először a

---

³ *Muzáron – Élet és Literaturá*, 3. kötet (1829), 16. rész, III. közlemény 135–155. A továbbiakban a szövegekre a folyóiratbeli első megjelenésük adatai szerint utalok. A későbbi kiadások adatait lásd a folyóirat részletes és alapos repertóriumában: Friedrich Ildikó összeáll.: *Élet és literatúra – Muzáron. 1826–1833. Repertórium*. (Láng József szerk.: *A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiai füzetei. XIX. századi magyar folyóiratok repertóriumai*). Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, 1991.

⁴ *Élet és Literaturá*, 2. kötet (1827), 5. rész, II. közlemény 24–34; III. közlemény 34–40; IV. közlemény 40–43; V. közlemény 43–46.

nyilvánosság előtt), míg Szontagh ekkor ugyan még hivatásos katonatiszt, ám írói működésében szabadon járhat el.

A szerkesztők által a lap szóhasználata szerinti *recenzióra* még 1826-ban felkért Guzmics 1827-ben megjelent írásában úgy beszél, valójában áradozik a *Hit, remény, szeretetről*, hogy a lapszám olvasójának nem világos: Szemere aforizmájára gondol, vagy a cím alá tartozónak tekinti Cselkövi szövegét is.⁵ (Csak a későbbi vitából derül ki, hogy valószínűleg az utóbbiról van szó, de ez a korabeli olvasó számára még nem lehetett világos akkor, amikor írását a kezébe vette.) Írásának ugyancsak 1826-os keltezésű kísérőlevele majd csak a lap újraindításakor jelenik meg.⁶

Szontagh jóval kritikusabban, de óvatosan és szándéka szerint tapintattal jár el. A Kölcsey-szövegre készül reflektálni, de Szemere fölkéri az egész lapszám recenzeálására, amit felhasznál arra, hogy az első két évfolyamra terjessze ki megjegyzéseit, így általában értekezzen a lap koncepciójáról, tanulságos fejtegetésekkel a kritika fogalmáról és szerepéről mind a kultúrában, mind a nemzet életében általában, hallgatólagosan beleértve a közéleti kritikákat, vitákat, vagyis a politikum szféráját. Örömmel veszi észre, hogy jó lelkiismerettel megdicsérheti Kölcsey Körner-tanulmányát,⁷ és csak ezután tér rá voltaképpen tárgyára, a *Töredékekre*, bírálva annak racionalizmusellenességét és relativizáló pesszimizmusát.⁸ Guzmicshoz hasonlóan egyébként ő is egy egységnek tekinti az egész ötödik részt, amelynek egy személy a szerzője: „A’ Dolgozatok’ elején Cselkövinek »Hit, Remény, Szeretet« című értekezése áll”.⁹ Itt érinti Guzmics recenzióját is: „Guzmics Iszidor az én ítéletem szerént egyebet nem adott, mint *Varians Lectiókat a’ Textusra*.”¹⁰

---

⁵ Guzmics Izidor: „Mi juta eszedbe, édes barátom, ...” *Élet és Literatúra*, 2. kötet (1827), 10. rész, I–VI. közlemény 203–226.

⁶ Uo: „Mi különös, váratlan tüneménnyel fogja az Élet és Literatúra’ Második Kötete ...” *Muzáron – Élet és Literatúra*, 4. kötet (1829), 22. rész, I. közlemény 87–88. (A folyóiratnak ebben az évben két kötete is megjelent, a 3. és a 4.)

⁷ A témáról bővebben lásd Főríz Gergely: Zrinyi és Zrinyi. Szemere Pál fordítása Körner Zrinyjéből. In Gurka Dezső szerk.: *A középkor vetületei. A 18–19. századi középkor-értelmezések filozófiai, tudományos és művészeti aspektusai*. Gondolat Kiadó, 2011. 157–170.

⁸ A szerkesztő két részre osztja az írást, röviden megszakítva egy szintén a 2. kötetre reflektáló, de azon belül másik írással foglalkozó rövid közleménnyel: Szontagh Gusztáv: „Jegyzeteket készülék írni Cselkövinek Hit, remény, szeretet felülírás alatt...” *Muzáron – Élet és Literatúra*, 4. kötet (1829), 22. rész, II. közlemény 89–94; „A’ Dolgozatok’ elején Cselkövinek »Hit, Remény, Szeretet« című értekezése áll.” IV. közlemény 95–125.

⁹ Uo. 95.

¹⁰ Uo. 98.

Guzmics válasza pontosan ezeket a vonásokat – és saját korábban kifejtett pozitív véleményét veszi a védelmébe,¹¹ így álláspontjuk ellentéte világossá válik. Vitájuk érdekes vonása, hogy a nem sokkal korábban megjelent fontos esszét, a *Nemzeti hagyományokat* nem is érinti.¹² (Különösen érdekes ez Szontaghnál, aki ír a folyóiratnak arról az évfolyamáról is, amelyben Kölcsey tanulmánya megjelent.) Az álláspontok körvonalazódásával a vita le is zárult, azonban ezzel az előzménnyel függ össze Szontagh nem sokkal későbbi vitája a lap hasábjain Kazinczy Ferencsel.¹³

A VITA ÉRTELMEZÉSE AZ IRODALOMTÖRTÉNETBEN

Irodalomtörténet-írásunk ezen a téren elvégezte a maga feladatát: korstílusok váltásaként és az irodalomeszmény, az irodalomfogalom váltásaként végigelemezte a folyóirat történetét a benne megjelenő vitákkal együtt. Nem tisztem itt összefoglalni és értékelni a magyar irodalomtudomány ezzel a tárggyal kapcsolatban elvégzett munkáját, ez nem is lenne lehetséges a rendelkezésemre álló terjedelmen belül, így csupán néhány olyan vonást emelek ki, amelyek a Guzmics–Szontagh-vita, illetve Szontagh Kölcsey-kritikája *filozófiai* tartalmának a vizsgálata során tanulságosak lehetnek. Az irodalomtudományi elemzések föltárják például – helyesen – az ifjú romantikusok *fejlődéselvét, fejlődéseszméjét*. Ennek taglalása során azonban gyakran maguk is egyfajta *progresszivista elbeszélést* alkotnak meg: mindig a *fiatal* romantikusoknak van igazuk mint a *korszerűbb* stílus képviselőinek. Az *öregek* közül csak Kazinczy a pozitív figura, természetesen a nyelvújítás kontextusában, szintén mint a fejlődés híve. Természetesen hangsúlyos a *nemzeti szempont* megjelenésének a részletes elemzése, hiszen éppen a szűkebb értelemben vett *nemzeti irodalom* keletkezésének vagyunk a tanúi a lap olvastakor. Ugyanakkor ez az értelmezési hagyomány diszciplináris és módszertani okokból némileg félrevihet, mert szükségképpen elsikkad benne a vita filozófiai tartalma. A folyóirat irodalomtörténeti jelentőségéről ma is haszonnal forgatható összefoglaló tanulmány Fenyő István tollából a lap főntebb már idézett repertóriumának a bevezetője.¹⁴ Jellemzőnek gondolom,

¹¹ Guzmics Izidor: „Megírtam nem-de, édes Szemerém, hogy bele szóllásom Cselkövi’...” *Muzáron – Élet és Literatura*, 4. kötet (1829), 22. rész, V. közlemény 126–135.

¹² Cselkövi [Kölcsey Ferenc]: „Egész nemzeteknek, szintúgy mint egyes embereknek, meg vágnak az ő különböző koraik,...” [Nemzeti hagyományok]. *Élet és Literatura*, 1. kötet (1826), 1. rész, VII. közlemény 15–59.

¹³ Szontagh Gusztáv: „A’ Nyelv gondolatainknak és érzeményeinknek megérzékítése...” *Muzáron – Élet és Literatura*, 4. kötet (1829), 22. rész, VIII. közlemény 145–152; Kazinczy Ferenc: „A’ miket itt Szontagh társunk a’ minden Nyelvek’ természete felől...” *Muzáron – Élet és Literatura*, 4. kötet (1829), 22. rész, IX. közlemény 152–163; Szontagh Gusztáv: „Kezemhez szolgáltatának, több holnapok’ elfolyása után,...” *Muzáron – Élet és Literatura*, 4. kötet (1829), 22. rész, X. közlemény 164.

¹⁴ Fenyő István: Egy különös és különleges folyóirat: az *Élet és literatura*. In: Friedrich Ildikó (összeáll.) *Élet és literatura – Muzáron. 1826–1833. Repertórium*. (Láng József szerk. *A Petőfi Irodalmi Múzeum bibliográfiái füzetek. XIX. századi magyar folyóiratok repertóriumai*). Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1991. 7–28.

hogy éppen a lap vitáinak *filozófus* résztvevője, Szontagh Gusztáv kap elég furcsa jelzőket ebben az írásban, a *filozófiától idegen terminológiával* megfogalmazva: *kripto-konzervatív, ortológus*, aki a *rendi*, másutt *feudális nacionalizmus* képviselője. Ezeknek a minősítéseknek az okát abban látom, hogy a vitákban képviselt, alapjában *filozófiai* nézeteit nem lehet az irodalomtudomány stílustörténeti kategóriáival leírni, így maradnak a régi, bejáratott, de ideológiai szempontból terhelt politikatörténeti kifejezések. (Az *ortológus* jelző természetesen a Kazinczyval folytatott vitája kapcsán kerül elő, abból a megfontolásból, hogy aki bármilyen nyelvi kérdésben nem ért egyet a széphalmi mesterrel, csakis ortológus lehet.) Az irodalomtudományon belül is megjelenik az a felismerés, hogy kezdeni kellene valamit a vita voltaképpeni *ismeretelméleti* tartalmával, ahogyan azt S. Varga Pál megjegyzi egyik írásának a végén, kiemelt helyen: „Szontagh bizony joggal tulajdonított ismeretelméleti jelentőséget a »szív vallásá«-nak Kölcsey gondolkodásában; Kölcsey számára ugyanis, Kanttal ellentétben, a reflektáló ész tapasztalását *megelőző* vallási reveláció lett az alap”.¹⁵ A filozófiai tartalom ennél részletesebb feltárását természetesen éppen filozófiatörténészként nem várhatjuk el más diszciplína képviselőitől, hiszen ez a mi feladatunk. Erre kísérlek majd néhány támpontot adni írásom befejező szakaszában.

A VITÁZÓ FELEK SZELLEMI HÁTTERE HIVATKOZÁSAIK TÜKRÉBEN

Szontagh majd csak az emlékirataiban beszél arról nyíltan, hogy kora szellemi irányzatai közül melyikkel milyen baja van. Cselkövi filozófiai álláspontját már vitáirataiban szkepticizmusként azonosítja; sztoikus vonásait nem érzékeli, nem veszi észre, vagy csupán nem tartja fontosnak. Ezt önálló álláspontként elutasítja, de a descartes-i módszeres kételyt és az annak folytatásaként tárgyalt kanti criticizmust nem csupán elfogadja, de helyeseli. A közismert, nagy filozófusokra való általános és áttételes utalásokkal elkerüli, hogy név szerint kelljen bírálnia a kortársakat, illetve állást foglalni nézeteikről. A lap szövegfolyamában egyébként ritkák a tételes, pontos utalások, hivatkozások. Szontagh Gusztáv emlékirataiban már pontosabban körvonalazza azt a német szellemi áramlatot, amelynek magyar változatát Kölcsey írásában véli fölbukkanni:

---

¹⁵ S. Varga Pál: Rohonyi Zoltán: „Úgy állj meg itt, pusztán”. Közelítés XIX. századi irodalmunkhoz. Esszék és tanulmányok. Budapest, Balassi Kiadó, 1996. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 103 (1999), 1–2, 231.

Kölcsey ezen anagramma alatt azon mysticus nézeteket pendített meg, melyek akkor a vallás s művészet körében Stolberg, Tieck, Schlegel Fridrik s többektől Németországban nyilvánítottak, erős ellenmondást gerjesztvén; mert a 19. században valóban helyén nem lehettek többé; a kezdő magyar irodalomban pedig, legelső bajnokaink egyikétől megpendítve, oly irodalomban, melynek első lépteit a leghelyesebb irányban kellett vezetni.¹⁶

Az említett személyiségek életművében valóban összefonódik „vallás s művészet”. Friedrich Leopold Stolberg (1750–1819) katolikus kötődésű romantikus költő; Johann Ludwig Tieck (1773–1853) egy időben a katolicizmushoz közeledő vadromantikus költő, később August Wilhelm Schlegelhez csatlakozik; Friedrich Schlegel (1772–1829) 1808-ban katolizál. Velük és Kölcseyvel szemben így határozza meg saját akkori filozófiai álláspontját:

lehetetlen, hogy azon fiatal philosopháló tisztán élénk visszatetszést nem gerjesztettek volna [Kölcsey nézetei], ki első bölcsészeti munkája homlokára Krugtól azt a jelszót iktatá: „*Wer dem Razionalismus entsagt, müsste folgerecht dem Irrazionalismus huldigen d. h. Gott abschwören und sich dem Teufel ergeben.*”¹⁷

A folytatásból kiderül, hogy ebben a kontextusban, éppen mert a katolicizmushoz közeledő német romantikusok adják a szélesebb nemzetközi kontextust, fontos lesz a filozófiai állítások mellett a felekezeti háttér is (különösen egy katolikus szerzetessel való vitában):

Cselkövi okoskodásainak veleje azon oly sokszor elcsépelet szalmán pontosult össze, az ész érzékfeletti tárgyakban nem képes az igazságot biztosan felfogni, s azért az ember vallási dolgokban kéntelen a kijelentéshez folyamodni. Ebben én szórul szóra a vakhit proclamatióját láttam, mit legkevésbé Kölcseytől, *kálvinyistától s szabadelvű szónokaink egyikétől* várhattam.¹⁸

---

¹⁶ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. 112.

¹⁷ Ugyanott. Az idézett hely: Wilhelm Traugott Krug: *Fundamentalphilosophie, oder urwissenschaftliche Grundlehre*. 2. jav., bőv. kiad. Darnmann, Züllichau–Freistadt, 1819. 192. „Aki lemond a racionalizmusról, annak következképpen be kell hódolnia az irracionalizmusnak, vagyis lemondania Istenről, és átadnia magát az ördögnek.” Szontagh német nyelvű vallásfilozófiai értekezését nem szánta kiadásra, kézírata az MTA KIK Kézirattárában található.

¹⁸ Ugyanott, kiemelés tőlem.

Szontagh itt egészen nyíltan a felvilágosodás racionalizmusának és a 19. század szabadelvű eszméjének a tudatos vagy öntudatlan feladását látja Kölcsey megnyilvánulásában, azokét az eszmékét, amelynek gyökereit és vallási hátterét a protestáns hagyománnyal azonosítja. Annak az oka, hogy Szontagh csak az eredetileg csupán önmagának följegyzett emlékirataiban írja meg ezeket a gondolatokat világosan, valószínűleg az, hogy az érintett német szerzők mindannyian a Schlegel-fivérek köréhez és az *Athenäum* szerzőgárdájához tartoztak. Az *Athenäum* köztudottan az *Élet és Literatura* mintaképe volt, amelynek szerkesztési elveit Szontagh messzemenően osztotta, a német példaképek világképével kapcsolatban viszont alapvető kifogásai voltak.

Ezzel szemben Guzmics Izidornak nem volt hasonló oka arra, hogy bárkivel kapcsolatban tapintatosan fogalmazzon, ezért elég részletesen számot ad szellemi hátteréről. Helyeslően, jó példaként hivatkozik Adam Karl August von Eschenmayerre (1768–1852),¹⁹ a leginkább Schellinggel folytatott vitájáról ismert gondolkodóra, akitől nem áll távol a misztikus gondolkodás. A rossz példák mindketten evangélikusok és racionalisták: Johann Friedrich Röhr, a tiszta észvallás képviselője (1777–1848).²⁰ és Julius August Ludwig Wegscheider (1771–1849) a racionális teológia oldaláról.²¹ Racionalizmus és protestantizmus, katolicizmus és irracionalizmus nála éppúgy természetes módon összetartoznak, mint Szontaghnál, ám értékelésük éppen ellentétes. A felekezeti háttér ilyen feltűnő súlyának megértéséhez ki kell tekintenünk a kor Magyarországának és Európájának a valláspolitikai viszonyaira.

AZ EGYHÁZI UNIÓ KÉRDÉSE A KORBAN

Mindketten a katolikus, hitre és érzelmre támaszkodó Dél és a protestáns, racionalista Észak ellentétében gondolkodnak tehát, föltéve a kérdést, hogy a sem nem teljesen déli, sem nem teljesen északi, sem nem teljesen katolikus, sem nem teljesen protestáns magyarságnak hol van a helye a kettő között. A leírások szinte teljesen egybevágóak, míg a helyzet és a teendők értékelése egymással ellentétes. Az ad az eszmecserének súlyt és aktualitást, hogy az egyházi unió kapcsán fölmerülő különböző elképzelések a tágabb kor fontos kérdéseinek számítanak. Protestáns oldalon 1791-ben református és evangélikus ikerzsinatot tartanak Budán és Pesten, egymást tükröző párhuzamos bizottságokkal és az egyházegyesítés távlati céljával. Az egyesüléshez ugyan nem jutnak közelebb, de létrejönnek közös intézmények, létrejön egyfajta, a korábbinál szervezettebb együttműködés. Ennek egyik első, a külső szemlélő számára is látványos eseménye az első szabad megemlékezés

---

¹⁹ Adam Karl August von Eschenmayer: *System der Moralphilosophie* Stuttgart–Tübingen, J. G. Cottaschen Buchhandlung, 1818.

²⁰ Johann Friedrich Röhr: *Briefe Über Der Rationalismus*, Aachen, Joseph Frosch, 1813.

²¹ Julius August Ludwig Wegscheider: *Institutiones theologicae dogmaticae*, Gebauer, Hallae, 1815.

Magyarországon a reformáció háromszázadik évfordulójáról 1817-ben, amelynek nagy szerepe volt a protestáns identitás megerősítésében, ugyanakkor helyenként megdöbbenést, megbotránkozást váltott ki elsősorban a katolikus főpapság körében. Friss külföldi példaként szolgált a porosz evangélikus és – az elsősorban oda menekült hugenották alapította – református egyház állami rendelkezésből, hatalmi szóra történt egyesülése. Ebben a légkörben jelent meg Guzmics Izidor több vitairata, amely azonban már minden keresztény egyház egyesülését szorgalmazza erősen kidomborodó katolikus dominanciával ugyan, de határozottan nemzeti szellemben.²² A pannonhalmi atya kifejezetten a *magyar* keresztények egyesítéséről beszél egyfajta nemzeti egyházban, amely természetesen az európai kereszténység része marad. Ebből a korabeli kontextusból érthető meg, hogy a katolicizmus és általában az egyházak szerepe a vita középpontjába kerül éppen abban az időben, amikor a magyar Kant-vitától (1792–1822) kezdve éppen az lesz a jellemző, hogy nem meghatározó benne a felekezeti háttér (a Kant-vitában már mindkét oldalon vannak katolikusok és protestánsok, filozófiai meggyőződésüket nem a hitvallásuk határozza meg).

ELŐZETES ESZMÉK A VITA FILOZÓFIATÖRTÉNETI ÉRTÉKELÉSÉHEZ

Úgy tűnik, az irodalomtörténeti értékelések számbavétele után a vita *filozófiatörténeti* elemzésében vissza kell nyúlnunk a Kant-vitáig. Szontagh Guzmicsal folytatott vitája beilleszthető a Kant-vita végének kontextusába. Szontagh kimondatlanul is *A vallás a pusztá és határain belül* vallásfogalmával dolgozik, Guzmics ezt pontosan érti, és teljes mértékben ellene van, pontosan *ezért* vitatja. Guzmics és Szontagh vitájának eddig kevésbé tárgyalt hatása van a későbbiekre, nem csupán Szontagh írásaiban. Szontagh részben 1827-es programadó tanulmányának nézeteit látja beigazolódni az *Élet és Literatura* gyakorlatában, egyelőre kicsiben (az igazi megvalósulás majd a *Figyelmező* lesz).²³ Korábban már többször érveltem amellett, hogy ez a kritikai folyóiratokról szóló korai írás voltaképpen filozófiai program: a filozófia feladatát a szellemi és gyakorlati élet minden jelenségének teoretikus igényű bírálatában látja. Az *eposzi kor – drámai kor* vita²⁴ nézetei elszórvva már itt megjelennek azokban a kitételekben, hogy *melyik korszakát* éli éppen

²² Guzmics Izidor: *A katolika anyaszentegyház hitbéli tanítása, a magyarországi protestánsokhoz*. Trattner János Tamás, Pesten, 1822; Guzmics Izidor: *A keresztényeknek vallásbeli egyesülésekről irt levelek, az evangéliumi keresztény toleranciának védelmezőjéhez*. Petrózai Trattner János Tamás, Pesten, 1822; Guzmics Izidor: *A vallási egyesülés ideájának és a rom. kath. és protest. keresztények között fenálló uniónak vizsgálatása*. Streibig Leopold, Győrött, 1824; *A rom. kath. és protest. keresztények között fenálló uniónak másodszori vizsgálatása*. Streibig Leopold, Győrött, 1826.

²³ Tuskó Simplicius [Szontagh Gusztáv]: *A Literatúrai Kritikás folyóírásokról. Tudományos Gyűjtemény*, 11 (1827), 7, 91–103. Modern kiadása in Juhász István vál., szerk., jegyz., utószó: *Tudományos Gyűjtemény 1817–1841*. 1. kötet. Budapest, Magvető Kiadó, 1985. 275–289.

²⁴ Erről bővebben lásd Szalai Anna szerk.: *Tollharcok. Irodalmi és színházi viták 1830–1847*. Budapest, Szépirodalmi Kiadó, 1981.

irodalmunk (Szontagh szerint a *poétikait*). Később általában a magyar gondolkodásban és Szontaghnál is megjelenik a skót *common sense* iskola recepciójának második, francia közvetítésű hulláma, aminek legnyilvánvalóbb jele Hugh Blair esztétikájának magyar fordítása,²⁵ majd Szontagh erről írott recenziója,²⁶ az *eposzi kor – drámai kor* vita akaratlan elindítója. A *common sense* hagyománnyal összeegyeztetett, már a Guzmiccsal folytatott vitájában is erősen jelenlévő kanti eszméket majd akkor tisztázza végleg magában, amikor számot vet Köteles Sámuel posztumusz munkájával.²⁷ Szontagh gondolkodásában ekkor kerül elő a *hypochondria* kifejezés, amelyet nyíltan inkább csak későbbi emlékirataiban használ. Így eleveníti föl ezzel kapcsolatos tapasztalatait:

Később, midőn a magyar írókkal közelebről ismerkedtem meg, reáakadtam a rejtély magyarázatára. Kölcsey is, mint barátja, Szemere Pál, Fáy András és többek, tanulmányban mértéket nem tartott, egészen elhanyagolta testét, s az örökös gondolkodás, ülés és szobalevegő elrongálták idegeit, minek következtetésében nála itt-ott philosophiában és költészetben hypochondricus nézetek mutatkoznak. Ilyen a szóba vett értekezés, ilyen a Vanitas vanitatum képtelen érzületével s egész élete irányával ellentétben álló versezete.²⁸

---

²⁵ Blair Hugo *rhetorikai és aesthetikai leczkéi*. Némelly kihagyásokkal és rövidítésekkel angolból Kis János. 1–2. kötet. M. k. Egyetem, Budán, 1838.

²⁶ Szontagh Gusztáv: Blair Hugo retorikai és esztétikai leckéi. *Figyelmező*, 3(1839), 19. 305–310.

²⁷ Köteles Sámuel: *Philosophiai Anthropologia*. Szerk. Schedel Ferenc. Kiadta a Magyar Tudós Társaság, A Magyar Kir. Egyetem betűivel, Budán, 1839.

²⁸ Szontagh Gusztáv: *Emlékezések életemből*. 112.

A *hypochondria* emlegetése először még tipikus 19. századi betegségmetafora, majd végigkíséri a *hegeli pör*, a *tudomány – magyar tudós vita* és az *Erdélyi–Szontagh-vita* írásait. A gondolati fordulatok nála és vitapartnereinél is ugyanazok lesznek jóval kidolgozottabb, részletesebben érvelő formában, mint amit már 1829-ben láthatunk. Az egyetlen változást a magyar hegelianizmus felbukkanása és a magyar hegelianusokkal folytatott vita jelenti. Itt a *racionalizmus* és az *irracionalizmus* dichotómiáját a *józan ész* és a szavakban, fikciókban elidegenedett (hegeli) *spekulatív* gondolkodás ellentéte váltja föl, de az attitűd, a gondolkodás szerkezete mindvégig ugyanaz marad.

A KÖTET SZERZŐI

Mester Béla PhD. Az ELTE Humán Tudományok Kutatóközpontja Filozófiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa, a *Magyar Filozófiai Szemle* és a *Kellék* szerkesztője. Fő kutatási területei a magyar filozófiatörténet és eszmetörténet, valamint a kora újkori politikafilozófia története. Legutóbbi kutatási projektjének reprezentatív tanulmánykötete: Mester Béla – Mészáros András (szerk.): *A magyar filozófia történetírása. Módszertan és kutatói gyakorlat* (2022).

TARTALOM

Laczkó Sándor A hitről – Előszó	5
<i>„...a hit tárgya pontosan abszurd, s ez az egyetlen, ami hihető.”</i>	
Gábor György A gyűlölet ökumenizmusa (A hit és a fundamentalizmus episztemológiájához)	11
Veress Károly A hit feltétlensége	45
Demeter Attila A hit grammatikája Ludwig Wittgenstein a vallásos hitről	60
Dorđe Hristov – Losoncz Márk Hit és vágy Deleuze és Guattari filozófiájában	81
Balogh László Levente A politikai hitekről, különös tekintettel az összeesküvés-elméletekre	96
Sümege István Mit lehet hinni? Néhány észrevétel Descartes, Locke és Wittgenstein nyomán	107
Ilyés Zalán-György A hit fogalmáról Giorgio Agamben Szent Pál-olvasata szerint	120
<i>„A vallás tehát, még ha intellektuális gyakorlatnak tekintjük is, ... az emberi lélek legmagasztosabb virágzása.”</i>	
Weiss János Romantikus vallásfilozófia	137
Marosán Bence Péter Hit és tudás. Kant és Fichte a metafizikai ismeretek lehetőségéről	145
Hankovszky Tamás A hit és a tudás viszonya a jénai Fichténél	152
Mártonffy Marcell Miklós Alvin Plantinga episztemológiai koncepciója	161
Jármi Bence A hit devalvációja Hegel filozófiájában	169
Somi Gabriella A tudás és a hit közötti határ – Hamann <i>Metakritika az ész purizmusáról</i> című szövegének kanti vonatkozásai	181

„Nem kétségeket vagy vélekedéseket írt a szívünkbe [a Szentlélek], hanem olyan kijelentéseket, amelyek az életnél és minden tapasztalatnál biztosabbak és szilárdabbak.”

Schmal Dániel

Hit és ismeretelméleti kétely
– Egy kora újkori vita margójára – 191

Pavlovits Tamás

Az emberi és az isteni hit problémája a 17. században
(Arnauld, Descartes, Pascal) 207

Gyenge Zoltán

Egyház mint a hit ellensége. Schleiermacher és
Kierkegaard valláskritikája 221

Horváth Orsolya

Lehet-e filozófiája a csodának?
Filozófia és vallásos hit Rosenzweig gondolkodásában 230

Széplaky Gerda

Hinni a másokban 243

Pólik József

János János ellen
Egy hitpróba tanulságai 262

„A filozófiai hit az embertől megköveteli azt, hogy legyen bátorsága közvetlenül Isten színe elé állni, s várni azt, hogy ő mit mond.”

Máté-Tóth András

Hit, félelem, szorongás
Hit és félelem a Bibliában 277

Grósz Eszter

A végesség három alakzata: gyász, melankólia, hit
(Kierkegaard és Heidegger nyomán) 283

Tóth Attila Ákos

A kockázat lehetősége. Az etikai hit szerepe Lévinas alapján 301

Dénes Gergő

Milyen hiteken alapul a morális felelősség tulajdonítása? 309

Mihalics János

Fáról a gyümölcsét
Alfred Rosenberg hitfogalma A 20. század mítoszában 319

Horváth Péter

Az emberi egzisztencia és az átfogó lét transzcendenciája
A filozófiai hit koncepciója Karl Jaspers gondolkodásában 329

„A hit különbözik a bizonyítéktól. Az egyik emberi, a másik Isten egy adománya.”

Simon József

Tudhatom-e azt, hogy vannak megismerhetetlen tények?
A vallásos hit filozófiai problémája Duns Scotus *Oxfordi Szentencia-kommentárjának* Prológusában (1301)..... 351

Kovács Gábor

Természetes kiválasztás vagy Isten? – vita a vallásos hit és a tudomány viszonyáról a viktoriánus Nagy-Britanniában..... 361

Smrcz Ádám

A hit tárgya R. G. Collingwoodnál 370

Csiszár Martin

Hitt, mert értett? Értett, mert hitt?
Berkeley immaterializmusáról..... 378

Ruzsik Vivien

Az isteni tökéletesség mint axióma
A leibnizi és newtoni világképek differenciája 385

Nagy János

A hitről. Avagy a hit egységes felépítő elve nyomában 393

„... [l]étezésüknek nem lehet semmi tényleges igazsága, csupán valamilyen lelki valóság: valóság egy élménynek és egy hitnek.”

Valastyán Tamás

Kérdés a válaszhoz: Hiszem, ha látom!
Szempontok esztétika és vallás viszonyának elgondolásához 401

Mester Béla

„Ebben én szórul szóra a vakhit proclamációját láttam”
Kölcsey vallásfilozófiai töredékeinek értelmezése
a korabeli magyar bölcséletben..... 409

Nagy Márta

Hitviták
– a blaszfémia visszhangja a magyarországi sajtóperekben – 420

Kiss Endre

Eufória és pánik között
Hermann Broch a középponti értékrendszerek körforgásáról 433

Daradics Boglárka

Isten szerepe a fiatal Lukács György drámaelméletében..... 444

Váncza Kristóf

Lehet-e hinni a nihilizmusban? 454

A kötet szerzői..... 465